

ayrıldığı en önemli husustur. İbn Hacer, Ali Vefâ'nın iyi bir müşrid ve iyi bir şair olduğunu söylemekle birlikte tekkesini ziyaret etmesinde müridlerinin ona doğru secde ettiklerini görünce bunu şiddetle eleştirmiştir. Vefâiyye'nin faaliyet alanı Kahire ile sınırlı kalmıştır. Bunda tarikatın bir aile tarikatı olarak gelişmesi ve silsilesinin Vefâ ailesiyle devam etmesinin yanı sıra yayılmayıp olmayan kendilerine özgü bir tasavvufî anlayışa sahip bulunmalarının da etkisi vardır. Vefâiyye'nin silsilesi 1907 yılına kadar takip edilebilmektedir ve Ali Vefâ'dan itibaren silsilede geçen yirmi iki şeyhin hepsi Vefâ ailesine mensuptur. Ali Vefâ'nın ardından tarikat ağabeyi Şehâbeddin Ahmed Vefâ ile devam etmiştir. Ali Vefâ ile Vefâiyye üzerine en kapsamlı çalışmalardan biri, Richard McGregor'un McGill Üniversitesi'nde 2001 yılında tamamladığı *A Study of Sainthood in Medieval Islamic Egypt: Muhammad and Ali Wafa* başlıklı doktora tezidir. Ali Vefâ ve babası Muhammed Vefâ'da velâyet düşüncesi üzerine odaklanan bu tez *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt: The Wafâ' Sufi Order and the Legacy of Ibn 'Arabî* adıyla yayımlanmıştır (Albany 2004).

Eserleri. 1. *Dîvân* (nşr. Enes Atıyye el-Fakî, Kahire, ts.). 2. *el-Veşâyâ / Mecmû'u'l-vâridât* (*el-Vâridâtü'l-ilâhiyye* adıyla nşr. Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, Kahire 2004). Ali Vefâ'nın, kendisi de bir Vefâî şeyhi olan Nâsîrüddin Muhammed b. Nûreddin Ali el-Buhûtî tarafından derlenen sözlerinden oluşmaktadır. 3. *Mefâtîhu'l-hazâ'ini'l-'Aliyye*. McGregor'un kaydına göre müellifin vücut ve velâyet gibi kavramları ayrıntılı biçimde incelediği eseridir (*a.g.e.*, s. 85; *Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye*, Tasavvuf, nr. 152, 33564). 4. *Libâsü'l-fütüvve* (*a.g.e.*, s. 85; *Mektebetü'l-Ezheriyye*, *Mecâmi'*, nr. 1076; *Zekî*, nr. 41313). Dört varaktan ibaret bir risâledir. *el-Mesâmî er-rabbâniyye* adlı risâlenin (İÜ Ktp., AY, nr. 1412) Ali Vefâ'ya aidiyeti ise şüphelidir ve babasının bir eseriyle karıştırılmış olması muhtemeldir. *el-Bâ'is 'ale'l-halâş min sû'i'z-zan bi'l-havâş* adlı eserin de (British Library, Or., nr. 4275) müellife aidiyeti şüphelidir (*a.g.e.*, s. 219).

Ali Vefâ'nın fıkıh, tefsir, kelâm ve tıp gibi alanlarda eser telif ettiği bilinmektedir. Bir fıkıh kitabı olan *el-Kevşer el-mutra fi'l-ebhûri'l-erba'a* ve kendisine atfedilen tefsir büyük ihtimalle kaybolmuştur (*a.g.e.*, s. 99). Kataloglarda *Me'âric-i Seb'a* adlı bir eser Ali b. Vefâ adına kayıtlı

ise de eserin ona ait olması şüphelidir. Hüseyin Acet'in lisans tezi olarak hazırladığı eser Ahmed Muhtar isimli bir kişi tarafından tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4485). Bu tezde eser Zeyniyye'nin Vefâiyye kolunun kurucusu Şeyh Vefâ'ya nisbet edilse de eserin ona da ait olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tercüme, Muhammed Bedirhan tarafından yayıma hazırlanan *Hakk'ın Nuruna Mirac* adlı kitabın içinde günümüz Türkçe'siyle yayımlanmıştır ("Yedi Mirac", İstanbul 2011, s. 113-156).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, V, 253-256; Şarâni, *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ* (nşr. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Kahire 1421/2001, II, 478-569; M. Abdür-raûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), II, 145-157; J. S. Tringham, *The Sufi Orders in Islam*, New York 1973, s. 49, 159, 185, 213; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-evliyâ: Veliler Bahçesi*, İstanbul 1979, s. 312-314; Hüseyin Acet, *Seyyid Ali b. Vefâ'nun Meâric-i Seb'a Adlı Eseri ve Değerlendirmesi* (mezuniyet tezi, 1991), AÜ İlahiyat Fakültesi; Mustafa Salim Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzîlî ve Şâzîliyye* (doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 308-310; Hasan b. Muhammed Kûhin el-Fâsî, *Ṭabaḳātü's-Şâzeliyyeti'l-kübrâ* (nşr. M. Edîb el-Câdir), Dimaşk 1421/2000, s. 68, 69, 126, 127, 130, 131, 238, 239; R. J. A. McGregor, *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt: The Wafâ' Sufi Order and the Legacy of Ibn 'Arabî*, Albany 2004, tür.yer.; a.mlf., "Ali b. Muḥammad Wafâ", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 2, s. 98-100; Hâlid b. Nâsîr el-Uteybî, *eṭ-Ṭarîkatü's-Şâzeliyye*, Riyad 1432/2011, I, 474-475.

ABDULLAH TAHA ORHAN

ALJAMIADO

Balkan müslümanları arasında yerel dillerde Arap harfleriyle oluşturulan bir edebî tür.

Çoğunluğunu Arnavutluk ve Bosna müslümanlarının teşkil ettiği müslüman Balkan halkları Arap harfleriyle yazılan zengin bir **aljamiado** (aljamia < el-acemiyye: Arap olmayan, yabancı dili) edebiyatı ürettiler. Daha önce Endülüs'te İslâmiyet'i veya İslâm kültürünü benimseyen İspanyollar da aynı adla anılan bir edebiyat ortaya koymuşlardı (bk. ALJAMIA). Fetihten sonra Balkanlar'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Arnavutluk ve Bosna'da da toplumun eğitimli yerli kesimi dışlanmadı ve başka yerlere sürülmedi. Bunlar, XIX ve XX. yüzyıllarda meydana gelen birçok olumsuz gelişmeye ve siyasi

çalkantılara rağmen toplumdaki rollerini korudular. Bosna bu anlamda en eski aljamia edebiyatına sahiptir ve bilinen en eski örneği 1580'lere dayanmaktadır. Tuzla'dan Muhammed Hevâî Üsküfî'nin (ö. 1061/1651) *Makbûl-i Ârif* adlı Türkçe-Boşnakça manzum lugatı Slav dillerinin en eski lugatları arasında yer alır. Bosna, bu edebî tür üzerine 1912'de Vladimir Corović ve Seifuddin Kemura'nın geniş kapsamlı çalışmalarıyla başlayan en eski araştırma ve yayınların yapıldığı ülkedir. Bir gözlemcinin de eserinde ifade ettiği gibi Bosna'da aljamia şeyhler, askerler ve kadınlar tarafından oluşturulmuş bir edebiyat türüdür. Bosnalı Abdurrahman Sırrî Baba'nın sade bir dille yazılmış ilâhileri bu edebiyatın en meşhur örnekleri arasındadır.

Arnavutluk'ta Bosna'dan hayli süre sonra ülkenin İslâmlaşma süreciyle paralel olarak zengin bir aljamia edebiyatı ortaya çıktı. Arnavut aljamia edebiyatı XVIII. yüzyılın ardından güçlü bir gelişme kaydetti. Ancak bütün geleneğin yıkıldığı Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş ortadan kalktı. Ülkenin Katolikliğin hâkim olduğu kuzey kesiminde gelişen ve Latin harfleriyle yazılan Arnavutça dinî-didaktik edebiyatın ya da Güney Rum-Ortodoks Arnavutları'nın Rumca yazdıkları eserlerin aksine, müslümanlar tarafından meydana getirilen Arnavut aljamia edebiyatı Hıristiyanlığın güçlü etkisinden kurtularak Arnavut dilinin en önde gelen edebiyatı haline gelmiştir. Bu edebiyatta lirik-mistik eserler, destanlar, romanlar, sosyal konular, çok sayıda mevlid ve ilâhi yanında sözlükler ve ders kitapları da yazılmıştır. Arnavut aljamia edebî ürünleri sadece Arnavutluk'ta kalmamış, çoğunlukla Arnavutça konuşan müslümanların yaşadığı Güney Karadağ, Kosova ve Batı Makedonya edebiyatlarının da taşıyıcısı olmuştur. Her ne kadar bu edebiyat İslâm kültürü içerisinde derinleşmişse de sadece varlığı dahi Arnavut milletinin İslâmiyet'i kabul ettikten sonra kimliğini kaybetmediğinin en açık delilidir. Aljamiado, XVIII ve XIX. yüzyıl Arnavutluk'unun kültürel atmosferini daha iyi anlamak için hayati bir önem taşır. Ancak modern Arnavut tarih yazımında bu husus kasten göz ardı edilmektedir.

Ülkenin güneyinde 1950'lerde, XVIII. yüzyıl aljamia edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olan, Kolonya yöresinin lehçesiyle yazan ve ardında bir mevlid, bir şiir mecmuası ve Tepedelenli Ali Paşa'nın 1788 savaşı üzerine *Sefer-i Hümâyun* adlı bir eser bırakan Hasan

Zyko Kamberi'nin uzun şiirlerini yaşlılar hâlâ ezberden okuyabiliyordu.

Rumca konuşan Epiruslu müslümanlar arasında da mütevazi bir aljama edebiyatı gelişti. Bu edebiyatın en uzun eseri, Batı Yunanistan tarihinin önemli bir kaynağı olan ve 10.000 beyitten meydana gelen Tepedelenli Ali Paşa'ya ait biyografidir. Yunanistan aljama edebiyatına dair çalışmalar henüz yeterli seviyede değildir. Bulgarca aljama üzerindeki bazı araştırmalar Lehfeldt tarafından zikredilmiştir (1969); ancak Bulgar Osmanlıları arasında gelişen bir edebiyatın varlığı oldukça şüphelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Scheich Seifuddin Kemura – Vladimir Ćorović, *Serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslems aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert*, Sarajevo 1912; W. Lehfeldt, "Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der bosnisch-hercegovinischen Muslime", *Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orient*, München 1969, IX, 11-41; a.m.f., "Ein Beitrag zur Erforschung des serbokroatischen Aljamiado-Schrifttums", *SOF*, XXVIII (1969), s. 94-122; D. Theodoridis, "Über die griechisch-aljamiadi-sche Handschrift Cod. graec. 593 der Bayerischen Staatsbibliothek in München", *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*, München 1970, s. 189-192; a.m.f., "Birgivi's Katechismus in griechisch-aljamiadischer Übersetzung", *SOF*, XXXIII (1974), s. 307-310; Smail Balić, *Kultura Bošnjaka-muslimanska komponenta*, Wien 1973; a.m.f., *Das unbekannte Bosnien*, Wien 1992, s. 271-281; Abdurrahman Nametak, *Hrestomatija Bosanske Aljamiado Poezije*, Sarajevo 1981; J. Samić, *Divan de Kâ'imî. Vie et oeuvre d'un poète bosniaque du XVIIe siècle*, Paris 1986; M. Huković, *Aljamiado književnost i njeni stvaraci*, Sarajevo 1986; Y. Dedes, *Süleyman Çelebi's Mevlid-i Nebî: An Edition of Two Post-18th Century Greek Aljamiado Manuscripts* (doktora tezi, 1987), Harvard University; a.m.f., "Was there a Greek Aljamiado Literature?", *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis* (ed. Çiğdem Balım-Harding – C. Imber), İstanbul 2000, s. 83-98; a.m.f., "Süleyman Çelebi's Mevlid: Text, Performance and Muslim-Christian Dialogue", *Şinasi Tekin'in Anısına: Uygurlardan Osmanlıya* (ed. Günay Kut – Fatma Büyükkarcı Yılmaz), İstanbul 2005, s. 305-349; F. Kotzageorgis, *To Islam sta Valkanika, Ena elinófono musulmanikó cheirografo apótin Ipeiro tou 18ou aióna*, Athina 1997; Fehim Bajraktarević, "Srpska pesma o Muhammadova rodjenju", *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, III, Skopje 1927, s. 189-202; a.m.f., "O našim mevludima i o mevludu uopšte", *Prilozi za Književnost, Jezik, Istoriju i Folklor*, XIV, Beograd 1937, s. 1-37; M. Lambertz, "Summary of Albanian Studies About Hasan Zyko Kamberi and Nezim Frakula Published in Buletin për shkencat shoqerore, Tirana 1955/51", *SOF*, XV (1956), s. 626-627; Hasan Kaleši, "Albanska Aljamiado Književnost", *POF*, XVI-XVII (1970), s. 49-76; A. Hetzer, "Die Erveheja von Muhamet Kyçyky (Çami). Eine Untersuchung zur Albanischen Literatur in Arabischer Schrift und deren Bedeutung im Rahmen der Nationalbewegung des 19. Jahrhunderts", *SOF*, XLIII (1984), s. 181-239; O. Daniel, "The Historical

Role of the Muslim Community in Albania", *CAS*, IX/3 (1990), s. 1-28; R. Elsie, "Albanian Literature in the Moslem Tradition. Eighteenth and Early Nineteenth Century Albanian Writing in Arabic Script", *Oriens*, XXXIII (1992), s. 287-306; J. Niehoff-Panagiotides, "Spätosmanische Hofkultur im Grenzbereich: Die 'Alipasiada' des Chatzi Sechretis als Quelle für die Geschichte Epirus um 1800", *SOF*, LVIII (1999), s. 81-101.

MACHIEL KIEL

ALLÂM, Muhammed Mehdi

(محمد مهدي علام)

(1900-1992)

Mısırlı akademisyen,
Arap dili ve edebiyatı âlimi.

3 Ekim 1900 tarihinde Kahire'de doğdu. İlk öğrenimini Cevher Lala, liseyi Osman Paşa Mâhir Medresesi'nde tamamladı. 1917'de girdiği Dârü'lulûm'dan 1922'de mezun oldu. Ardından İngiltere'ye gönderildi; Exeter, Londra ve Manchester üniversitelerinde İngiliz edebiyatı, İbrânice, Farsça, Almanca ve psikoloji eğitimi aldı, yüksek lisans ve doktorasını tamamladı (1927). Mısır'a döndükten sonra Dârü'lulûm (1928-1935), Ezher Üniversitesi İhtisas Bölümü (1928-1936), Hukuk Fakültesi felsefe tarihi (1935-1936) ve Manchester Üniversitesi Arap ve İslâm araştırmaları (1936-1948) öğretim üyeliği görevlerinde bulundu. Bu arada on bir yaşlarında veliaht iken Kral I. Fârûk'a özel hocalık (1930-1931), Sahifetü Dârü'lulûm'da yayın müdür yardımcılığı (1934-1937), Maarif Bakanlığı'nda teknik büro müdürlüğü (1935-1936) ve Arap dili müfettişleri başkanlığı (1948-1950) yaptı; Aynışems Üniversitesi'nde *Havliyyâtü külliyyeti'l-âdâb* dergisinin yayın müdürlüğünü (1951-1961) üstlendi. 1950'de Aynışems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin kuruluşunda rol aldı; Arap Dili ve Edebiyatı ile İngiliz Dili ve Edebiyatı kürsülerinde profesörlük ve fakülte dekanlığı (1954-1961) görevlerinde bulundu. Emekli olduktan sonra da lisans bölümünde Arap dili, yüksek lisansta İngiliz dili ve tercüme dersleri vermeye devam etti. Her iki alanda çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yönetti. Ayrıca Diller Okulu'nda İngilizce bölümü başkanlığı (1951-1963), Tiyatro Yüksek Enstitüsü edebî tenkit hocalığı (1952-1957), İslâm Konferansı müsteşarlığı (1956-1962), Mısır Telif Tercüme Basım ve Yayın Kurumu idare heyeti başkanlığı (1962-1964), Ezher Üniversitesi İnsan Bilimleri Fakültesi İngiliz Dili Şubesi Yüksek Araştırmalar Bölümü öğretim üyeliği (1962-1983), Kültür Bakanlığı müsteşarlığı

(1964-1969) yaptı. Muhammed Mehdi Allâm, Kahire'de Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye üyeliğine getirildiği 1961 yılından itibaren akademi meclisinde ve çeşitli komisyonlarında aktif görevlerde bulundu; akademinin çıkardığı dergide yayım yönetmenliğini, *el-Mu'cemü'l-kebîr* adlı sözlük komisyonu ile edebiyat, kültür, usul, tıp, kütüphane ve geometri komisyonlarında raportörlük görevini üstlendi. 1977'de dil akademisi genel sekreterliği, 1983'te başkan yardımcılığı görevlerine getirildi ve bu son görevi vefatına kadar sürdürdü.

Son derece hareketli ve yoğun bir ilmî ve idarî faaliyet içinde bulunan Allâm, sayılan görevleri dışında 1949'dan itibaren yirmi yıldan fazla bir süre Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye Yüksek Meclisi, Ezher bünyesindeki Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye, el-Meclisü'l-a'lâ li-riâyeti'l-fünûn ve'l-âdâb, el-Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfe, el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şüûni'l-İslâmiyye, el-Meclisü'l-kavmî el-mütehassıs li's-sekâfe ve'l-edeb ve'l-ilm, el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Mısırî gibi kurumlarda üyelik, bazılarında raportörlük yaptı. Yurt dışında birçok ilmî, siyasî toplantıya ve sempozyuma katıldı. Hizmetlerinden ötürü üçüncü dereceden Cumhuriyet nişanı (1956), edebiyatta devlet takdir ödülü (1976), ikinci dereceden Cumhuriyet nişanı (1977), birinci dereceden bilim ve sanat nişanı (1983) ödüllendirildi. 19 Mayıs 1992 tarihinde Kahire'de vefat etti. Allâm'ın anılarını Ebû Bekir Abdürrâzık *Nişfü kırn min zikreyâti'd-duktûr Muhammed Mehdi 'Allâm* adlı eserde toplamıştır (Kahire 1991).

Eserleri. 1. *Mecma'u'l-lugati'l-Arabiyye fi şelâşine 'âmen 1932-1962* (Kahire 1382-1386/1963-1966). Bu üç ciltlik eserin *Mâzîhi ve Hâzırühü* başlıklı I. cildini İbrâhim Medkûr, *el-Mecma'iyân: el-Mi'etü'l-kirâm* (Kahire 1386/1966) başlıklı II. cildini Mehdi Allâm, *Mecmû'atü'l-ğarârâti'l-ilmîyye* başlıklı III. cildini İbrâhim Medkûr, Muhammed Halefullah

Muhammed
Mehdi
Allâm